

ทฤษฎีความรู้ใน พุทธปรัชญาเถรวาท

ลักษณะวัต ปาละรัตน์

ในการศึกษาทฤษฎีความรู้ของพุทธปรัชญา โดยเฉพาะในประเด็นที่ว่า ทฤษฎีความรู้ของพุทธปรัชญาน่าจะจัดอยู่ในแนวคิดแบบใดนั้น เราจะพบว่า มีทัศนะที่แตกต่างขัดแย้งกันอยู่ กล่าวคือ บางท่านเห็นว่าพุทธปรัชญาควรจัดอยู่ในกลุ่มเหตุผลนิยม (rationalism) แต่บางท่านก็เสนอว่าควรอยู่ในกลุ่มประสบการณ์นิยม (empiricism) และปฏิบัตินิยม (pragmatism) ในขณะที่บางท่านเห็นว่าพุทธปรัชญาเป็นทั้งหมดที่กล่าวมา เพราะพุทธปรัชญามีลักษณะบางอย่างคล้ายกับหลายความคิดในปรัชญาตะวันตกเหล่านั้น

บทความนี้เป็นผลสรุปจากงานวิจัยที่ศึกษาเพื่อตอบปัญหาว่าทัศนะที่ถูกต้องในเรื่องนี้เป็นอย่างไร และแท้จริงแล้วพุทธปรัชญานั้นจัดอยู่ในกลุ่มความคิดใด

๑

ขอเริ่มต้นจากประเด็นว่า พุทธปรัชญาเป็นปฏิบัตินิยมหรือไม่

หากพิจารณากันตามหลักการของพุทธปรัชญาแล้ว เราจะเห็นว่า ญาณวิทยาในทัศนะของพุทธปรัชญาไม่ได้เป็นเพียงทฤษฎีเกี่ยวกับโครงสร้างของทฤษฎีความรู้ คุณสมบัติทางญาณวิทยาที่ทำให้เกิดความเข้าใจในเรื่องความรู้ และกระบวนการทางความรู้ของมนุษย์เท่านั้น หากแต่ญาณวิทยายังมีธรรมชาติหรือลักษณะของการเป็นไปเพื่อการปฏิบัติ (practical nature) ในแง่ที่ว่าหากเรายอมรับและตัดสินใจใดว่าเป็น 'ความรู้' แล้ว เราก็ควรจะไป

ใช้ปฏิบัติด้วย ตามนัยนี้ ความรู้ย่อมเป็นสิ่งที่สัมพันธ์กับพฤติกรรมของมนุษย์ กล่าวคือ ความรู้ที่เรายึดถืออยู่นั้น ย่อมมีแรงจูงใจ มีความเป็นคำสั่ง และเป็นเครื่องชี้นำชีวิตของเราอยู่ในตัวด้วย

สำหรับพุทธปรัชญา ความรู้ไม่ได้เป็นเป้าหมายในตัวเอง เพราะการแสวงหาความรู้ไม่ได้เป็นไปเพื่อตอบสนองความอยากรู้ แต่เพื่อนำความรู้มาใช้เป็นเครื่องมือเครื่องนำทางที่จะช่วยให้เกิดผลในทางปฏิบัติ ในการแก้ปัญหาของมนุษย์ และทำให้ชีวิตของมนุษย์ดีขึ้น ความรู้จึงเป็นเพียงวิถี (means) ที่จะนำไปสู่เป้าหมาย (ends) บางอย่าง แนวคิดของพุทธปรัชญาตามที่กล่าวมานี้ นับได้ว่าเป็นความคิดในแนวเดียวกับปฏิบัตินิยม

ในพุทธปรัชญานั้นเราจะเห็นได้ว่า ความรู้สัมพันธ์และควบคู่ไปกับการปฏิบัติ กล่าวคือศีลและสมาธิซึ่งเป็นการปฏิบัติที่เกี่ยวพันกับปัญญาอย่างยากที่จะแยกจากกัน โดยความสัมพันธ์นั้นเป็นไปในลักษณะของสาเหตุและผล เมื่อบุคคลมีศีล การกระทำของเขาจะสะอาดถูกต้อง จิตก็ย่อมปราศจากความกระวนกระวาย เป็นสมาธิ และสภาพจิตที่ตั้งมั่นเป็นสมาธินั้นก็จะมีสมรรถนะในการรู้อย่างชัดเจนถูกต้องกว่าการเห็นด้วยการรับรู้ธรรมดาในระดับประสาทสัมผัส

นอกเหนือจากหลักศีล สมาธิ และปัญญาแล้ว การเน้นถึงความสำคัญของการปฏิบัติยังอาจเห็นได้จากหลักพุทธธรรมที่กล่าวถึงปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ ตามหลักพุทธธรรม เมื่อเปรียบเทียบทฤษฎี (ปริยัติธรรม) กับการปฏิบัติ (ปฏิบัติธรรม) การปฏิบัติจะถือได้ว่าสำคัญกว่าในอีกแง่หนึ่ง ความรู้หรือทฤษฎีที่เป็นปริยัตินั้นก็สัมพันธ์กับปฏิบัติและปฏิเวธอย่างแยกไม่ออก ลำพังแต่ความรู้ทางทฤษฎีอย่างเดียวโดยไม่มีการปฏิบัติย่อมไม่สามารถพาไปสู่เป้าหมายได้ นิพพานซึ่งเป็นปฏิเวธธรรมนั้นเป็นผลที่สืบเนื่องมาจากการปฏิบัติธรรมเป็นสำคัญกล่าวได้ว่าพุทธปรัชญานั้นเป็นปรัชญาที่เน้นความสำคัญของการปฏิบัติและมีแนวความคิดแบบที่มองความรู้ว่าเป็นอุปกรณ์ช่วยให้บรรลุถึงเป้าหมาย (instrumental view of knowledge)

จะอย่างไรก็ตาม แม้ว่าพุทธปรัชญาจะคล้ายกับปรัชญาปฏิบัตินิยมตรงที่มองว่าความรู้ และความจริงจะต้องเป็นความรู้และความจริงที่มีประโยชน์ สามารถใช้งานได้ และให้ความสำคัญกับการปฏิบัติเหมือนกัน แต่พุทธปรัชญาก็ต่างจากปรัชญาปฏิบัตินิยมตรงที่ในพุทธปรัชญาประโยชน์ของรู้นั้นไม่ได้เป็นมาตรฐานที่จะวัดว่าอะไรจริง อะไรเท็จ และพุทธปรัชญาไม่ได้ถือประโยชน์เป็นเป้าหมายอย่างปรัชญาปฏิบัตินิยม ในพุทธปรัชญา ความจริงเพียงแต่สัมพันธ์กับประโยชน์ และคุณค่าของความจริงนั้นอยู่ที่ประโยชน์ในฐานะที่เป็นเครื่องมือช่วยให้ถึงเป้าหมายเท่านั้น

นอกจากนี้ พุทธปรัชญายังต่างจากปรัชญาปฏิบัตินิยมในแง่ที่ว่า สัจจะหรือหลักคำสอนของพุทธศาสนา มีเนื้อหาที่ตายตัว ปรากฏอยู่เสมอตามธรรมชาติ มีอยู่โดยตัวมันเองโดยอิสระ ไม่ใช่สิ่งที่ถูกสร้างขึ้น แต่เป็นสิ่งที่ถูกค้นพบ ความจริงตามนัยของพุทธปรัชญาเป็นสิ่งที่คงที่แน่นอน ตายตัว เป็นปรนัยและเป็นสาธารณะ ไม่ได้มีลักษณะเป็นสิ่งที่สัมพัทธ์อย่างในปรัชญาปฏิบัตินิยม

กล่าวได้ว่า แม้พุทธปรัชญาจะให้ความสำคัญกับเรื่องประโยชน์และการนำไปปฏิบัติ แต่พุทธปรัชญาก็ต่างจากปรัชญาปฏิบัตินิยมทางตะวันตกดังกล่าวมาแล้ว ลักษณะเฉพาะของพุทธปรัชญาที่ต่างไปจากปรัชญาปฏิบัตินิยมดังกล่าวนี้ทำให้เราไม่สามารถกล่าวได้ว่าพุทธปรัชญาเป็นปฏิบัตินิยมตามความหมายที่ใช้กันทั่วไปในวงการปรัชญา

๒

เรื่องต่อไปที่เราจะพิจารณาคือ ทศนะที่ว่าพุทธปรัชญาเป็นเหตุผลนิยม

นอกจากจะมีผู้มองว่าพุทธปรัชญาเป็นปฏิบัตินิยม ยังมีผู้มองว่าพุทธปรัชญาเป็นเหตุผลนิยม ทั้งนี้เนื่องจากพุทธปรัชญาไม่ได้ปฏิเสธเหตุผลว่าสิ่งนี้ไม่ใช่ทางที่จะนำไปสู่ความรู้เกี่ยวกับความจริงและความเป็นจริง ผู้รู้

บางท่านเช่น พอสซิน (Poussin) ภัฏฐาจารย์ (Bhattacharya) และราธกฤษณัน (Radhakrishnan) จัดพุทธปรัชญาไว้ในกลุ่มเหตุผลนิยมแม้จะด้วยเหตุผลต่าง ๆ กัน ก็ตาม*

เมื่อศึกษาพุทธธรรม เราจะเห็นว่า เหตุผลนั้นมี ความสำคัญไม่น้อยในการช่วยให้เราเข้าถึงความรู้ แม้ในกาลามสูตรจะมีการตั้งข้อสงสัยในเรื่องความสมเหตุสมผลของการคิดหาเหตุผลเชิงตรรกะในฐานะเป็นวิธีนำไปสู่ความรู้เกี่ยวกับความจริงและความเป็นจริง แต่นั่นก็ไม่ได้หมายความว่าพุทธปรัชญาปฏิเสธเหตุผล พุทธปรัชญายอมรับว่าเหตุผลมีบทบาทช่วยให้เราเข้าถึงความรู้ การกล่าวสอนในกาลามสูตรว่าไม่ให้ปลงใจเชื่อด้วยลักษณะต่าง ๆ ๑๐ ประการ คือ ไม่ให้เชื่อด้วยการฟังตามกันมา ไม่ให้เชื่อด้วยการถือสืบกันมา ไม่ให้เชื่อด้วยการเล่าลือ ไม่ให้เชื่อด้วยการอ้างคัมภีร์ ไม่ให้เชื่อเพราะตรรกะ ไม่ให้เชื่อเพราะการอนุมาน ไม่ให้เชื่อด้วยการคิดตรองตามแนวเหตุผล ไม่ให้เชื่อเพราะเข้ากันได้กับทฤษฎีที่พินิจแล้ว ไม่ให้เชื่อเพราะมองเห็นรูปลักษณ์ว่าน่าเป็นไปได้ และไม่ให้เชื่อเพราะนับถือว่าท่านเป็นครูของเรา* นั้นเป็นเพียงการชี้ให้บุคคลรู้จักใช้ปัญญาของตนเองพิจารณาคิดหาเหตุผลก่อนจะยอมรับหรือเชื่อในสิ่งใด กาลามสูตรไม่ได้ปฏิเสธความรู้ที่เป็นตรรกะการอนุมาน หรือการตรองตามเหตุผล กาลามสูตรเพียงแต่ชี้ว่า ความรู้จากแหล่งเหล่านี้ควรได้รับการทดสอบและพิสูจน์ยืนยันจากประสบการณ์ของตนเองก่อนที่จะเชื่อถือเท่านั้น

ในประเด็นที่เกี่ยวกับเรื่องเหตุผลนี้ พุทธปรัชญาได้กล่าวถึงโยนิโสมนสิการซึ่งเทียบได้กับการคิดหาเหตุผลว่าเป็นธรรมที่เป็นไปเพื่อความเจริญแห่งปัญญาในฐานะที่เป็นปัจจัยภายในโยนิโสมนสิการมีความสำคัญในแง่ที่จะนำไปสู่ความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง เนื่องจากการรู้และเข้าใจอย่างถูกต้องนั้นบุคคลจำเป็นต้องฟัง การคิดและสติปัญญาของตนเอง นอกจากนี้ โยนิโสมนสิการยังเป็นองค์ประกอบสำคัญสำหรับการเข้าถึงความรู้ระดับสูง โยนิโสมนสิการมีบทบาททำให้เกิด

สัมมาทสิฐิทั้งในระดับโลกียะอันเป็นกระแสความคิดที่ยังเนื่องในโลกอยู่ในทางที่ตึงามและในระดับโลกุตระอันได้แก่ความรู้ความเข้าใจตามสภาวะของธรรมชาติ ซึ่งจะนำไปสู่จุดหมายคือความดับทุกข์ สัมมาทสิฐิในระดับสูงนี้จะเกิดขึ้นได้จากโยนิโสมนสิการเท่านั้น

อย่างไรก็ตาม สิ่งหนึ่งที่เราไม่ควรมองข้ามก็คือ แม้พุทธปรัชญาจะยอมรับเหตุผล แต่การยอมรับนั้นก็ดำเนินไปในลักษณะที่ตระหนักถึงข้อจำกัดของเหตุผลที่ว่า ลำพังเพียงเหตุผลอย่างเดียวไม่เพียงพอที่จะก่อให้เกิดความรู้ที่ถูกต้อง พุทธปรัชญาถือว่าในท้ายที่สุดของกระบวนการเข้าถึงความรู้ที่แท้จริง เราจำเป็นต้องอาศัยประสบการณ์เป็นสิ่งพิสูจน์ตรวจสอบความจริงลำพังเพียงในการคิดหาเหตุผลอย่างเดียว เราอาจถูกหรือผิดก็ได้ อนึ่งการคิดหาเหตุผลนั้น แม้จะถูกต้องสอดคล้องและสมเหตุสมผล ความรู้ที่ได้มาก็อาจจริงหรือเท็จก็ได้ เพราะความสอดคล้อง (consistency) ไม่ใช่เครื่องหมายเดียวของความจริง แม้ความสอดคล้องจะเป็นเงื่อนไขที่ขาดไม่ได้ แต่ก็ไม่ใช่เงื่อนไขที่เพียงพอสำหรับบอกว่า นั่นคือความจริง อนึ่ง ความถูกต้อง (soundness) ของการใช้เหตุผลนั้นก็ไม่ได้เป็นมาตรการเดียวของความจริง ในบางครั้งทฤษฎีที่มีเหตุผลดีอาจจะเท็จและทฤษฎีที่เหตุผลบกพร่องก็อาจจะถูกได้ เพราะฉะนั้นเหตุผลเพียงอย่างเดียวจึงไม่เพียงพอที่จะช่วยให้เราค้นพบและเข้าถึงความจริง

ด้วยเหตุผลตามที่กล่าวมานี้ พุทธปรัชญาจึงปฏิเสธทฤษฎีที่ตั้งอยู่บนการใช้เหตุผลเชิงตรรกะ และถือว่าในท้ายที่สุดการอ้างอิงประสบการณ์ยังคงเป็นสิ่งจำเป็นอีกอย่างหนึ่ง ความจริงระดับสูงบางอย่างเช่นนิพพาน ก็อยู่นอกเหนือเหตุผล กล่าวคือเหตุผลไม่สามารถนำเราเข้าถึงนิพพานได้ การหาความจริงเกี่ยวกับนิพพานโดยการใช้เหตุผลเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ ความจริงระดับสูงเช่นนิพพานนั้นจะเข้าถึงได้ก็ด้วยจิตที่แทงทะลุเข้าไปถึงและสัมผัสสิ่งนั้นโดยตรง โดยไม่อาศัยสื่อใด เป็นการรู้จักสิ่งนั้นโดยตรง เป็นประสบการณ์ตรงของผู้รู้เท่านั้น

กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ นิพพานนั้นเป็นสิ่งที่อยู่เหนือเหตุผลแต่ไม่ได้เป็นสิ่งที่อยู่เหนือประสบการณ์ของมนุษย์ เนื่องจากนิพพานนั้นเป็นสิ่งที่สามารถพิสูจน์ได้แม้จะด้วยประสบการณ์ในระดับที่เหนือประสาทสัมผัสธรรมดาก็ตาม ประสบการณ์ดังกล่าวนี้เป็นประสบการณ์ตรง สามารถเกิดได้หากบุคคลได้ฝึกอบรมพัฒนาจิตจนถึงระดับหนึ่ง

เท่าที่กล่าวมาสรุปได้ว่า แม้ว่าเหตุผลจะเป็นแหล่งที่มาของความรู้ อย่างหนึ่ง แต่พุทธปรัชญาให้ความสำคัญสูงสุดแก่ประสบการณ์ เหตุผลสำคัญรองลงมา จากประสบการณ์ พุทธปรัชญายอมรับเหตุผลในแง่ที่เป็นตัวช่วยประสบการณ์ในการเข้าถึงความรู้ โดยเห็นว่าลำพังเพียงเหตุผลอย่างเดียวไม่พอที่จะให้เกิดความรู้ที่แท้ ในสันทกสูตร* และสคารวสูตร* มีข้อความที่แสดงให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าไม่ได้เป็นนักเหตุผลนิยมที่ถือว่าความตรึก ตรกะ และวิธีนัยเป็นหัวใจของการได้มาซึ่งความรู้ จากเหตุผลและหลักฐานต่างๆ ที่กล่าวมานี้ผู้วิจัยจึงเห็นว่าพุทธปรัชญาไม่ควรจัดอยู่ในกลุ่มเหตุผลนิยม

๓

ตามทัศนะของพุทธปรัชญา มนุษย์เป็นผู้รับรู้โลก เป็นสิ่งที่จิตออกไปรับรู้โดยอาศัยทางรับรู้ทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ความรู้เกี่ยวกับโลกของเรา จึงได้มาจากการรับรู้ด้วยอายตนะทั้ง ๖ โดยในกระบวนการรับรู้นี้ จิตทำหน้าที่รู้ โดยมีกายซึ่งถ้าจะกล่าวให้ชัดเจนไปก็คืออายตนะหรือประสาทสัมผัสเป็นสะพาน

กระบวนการรับรู้ทางประสาทสัมผัสทั้งห้าคือกระบวนการรับรู้ทางตา หู จมูก ลิ้น และกาย ถือกันว่าเป็นการรับรู้ปกติ การรับรู้ดังกล่าวนี้ประกอบด้วยปัจจัยสามประการด้วยกันคือ ๑. อายตนะกล่าวคือตา หู จมูก ลิ้น และกาย ๒. อารมณ์ได้แก่สิ่งถูกรู้กล่าวคือรูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัสทางกาย และ ๓. วิญญาณกล่าวคือ จิต การประจวบกันของปัจจัยทั้งสามนี้พุทธปรัชญาเรียกว่า ผัสสะ อายตนะคือทางผ่านของจิตออกไปรับรู้

อารมณ์กล่าวคือโลกภายนอก เมื่อจิตรับรู้ สิ่งก็ตามมาก็คือเวทนาอันได้แก่ความรู้สึกต่อสิ่งที่จิตรับรู้ สัญญา กล่าวคือความจำได้หมายรู้ และสังขารกล่าวคือการคิดปรุงแต่งต่อไปจากการรับรู้นั้น

การรับรู้ทางจิตเป็นการรับรู้นอกเหนือประสาทสัมผัสทั้งห้า ถือกันว่าเป็นการรับรู้เหนือปกติ เป็นการรับรู้พิเศษที่เกิดจากการบำเพ็ญปฏิบัติทางจิต เป็นการรับรู้โดยตรงโดยไม่ต้องผ่านตัวกลาง แต่ก็เป็นการรับรู้ที่จะนำไปสู่ความรู้ที่ถูกต้องได้เช่นเดียวกับการรับรู้ทางประสาทสัมผัสทั้งห้าที่กล่าวมาข้างต้น

ในกระบวนการของความรู้นั้น พุทธปรัชญาให้ความสำคัญกับการรับรู้มาก เนื่องจากการรับรู้นี้เป็นทางที่จะได้มาซึ่งความรู้โดยตรง โดยในการรับรู้ไม่ว่าจะเป็นในระดับปกติหรือเหนือปกติ ผู้รู้ก็เป็นผู้มีประสบการณ์และประจักษ์สิ่งที่ตนรู้ด้วยตนเอง เป็นอัตประจักษ์และเป็นประสบการณ์ตรง ตามนัยของพุทธปรัชญา ที่มาของความรู้ที่แท้จริงถูกต้องคือการรับรู้ทางประสาทสัมผัสและเหนือประสาทสัมผัส

อนึ่ง จากการวิเคราะห์หลักฐานด้านคำสอนและวิจารณ์แนวความคิดที่แฝงอยู่ในคำสอนที่หลากหลายในพุทธศาสนา เราจะพบว่าเกณฑ์สำคัญที่พุทธปรัชญาใช้วินิจฉัยว่าอะไรเป็นความรู้หรือไม่นั้นมีอยู่สามประการด้วยกันคือ ๑. เราเชื่อว่าสิ่งนั้นจริง ๒. สิ่งนั้นจริง และ ๓. สิ่งนั้นสามารถพิสูจน์ตรวจสอบได้ด้วยประสบการณ์ของตนเองโดยตรง โดยที่ประสบการณ์นี้จะเป็นประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสหรือพ้นประสาทสัมผัสก็ได้

ความรู้ตามนัยของพุทธปรัชญาจึงนิยามได้ว่า คือความเชื่อที่เป็นจริงอันได้ผ่านการพิสูจน์ทดสอบจนประจักษ์แล้วว่าจริงด้วยประสบการณ์ของตน (Knowledge is personally verified true belief)

ด้วยเหตุที่ความรู้ในพุทธปรัชญาเป็นการรู้ความจริงหรือรู้สิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริง และความจริงตามพุทธธรรมนั้นมีสองระดับคือระดับสมมติสัจจะกล่าวคือ ความจริงที่ถือตามบัญญัติที่ตกลงกันไว้ของชาวโลก

และปรมาตมจะกล่าวคือความจริงแท้หรือความจริงตามความหมายขั้นสุดท้ายตามธรรมชาติและสภาวะที่แท้ของสิ่งนั้น ความรู้ในพุทธปรัชญาจึงมีสองระดับคือ

๑. โลกียปัญญา ได้แก่ ความรู้ระดับสามัญ (worldly knowledge) เป็นการรู้ความจริงในระดับโลก เป็นการรู้ความจริงในระดับสมมติ ความรู้ระดับนี้ได้จากประสบการณ์ และการรับรู้ทางประสาทสัมผัสเป็นส่วนใหญ่ เป็นความรู้ที่เป็นไปเพื่อการดำรงชีวิตในโลก

๒. โลกุตตรปัญญา ได้แก่ ความรู้ระดับสูง (ultimate knowledge) เป็นการรับรู้ความจริงในระดับปรมาตม เป็นความรู้ที่เป็นไปเพื่อความก้าวพ้นกระแสความเป็นไปในโลกหรือเพื่อความพ้นทุกข์

จะเห็นได้ว่า ทั้งในความรู้ระดับสามัญและความรู้ระดับสูงนี้ การพิสูจน์ทดสอบความจริงด้วยประสบการณ์ของตนเองเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็น นี่คือการเน้นความสำคัญของการมีประสบการณ์ตรงด้วยตัวตนเองนั่นเอง นอกจากนี้ การที่พุทธปรัชญาให้ความสำคัญแก่ประสบการณ์ยังอาจเห็นได้จากจุดเริ่มต้นของพุทธศาสนา และคำสอนของพระพุทธเจ้าที่เป็นเอหิภัสลิกะ พุทธปรัชญาเริ่มต้นด้วยการวิเคราะห์ประสบการณ์และการประจักษ์ด้วยประสบการณ์ ยกตัวอย่างเช่นความทุกข์ทุกข์เป็นสมมติฐานเบื้องต้นของพุทธปรัชญา ทุกข์นั้นเป็นสิ่งที่เราประสบและรับรู้ด้วยประสบการณ์ในชีวิตประจำวัน

ในส่วนที่เป็นคำสอน พระพุทธเจ้าก็ทรงสอนให้รู้ตามไม่ใช่ให้เชื่อตาม แม้แต่ธรรมชาติของพระองค์เองก็ทรงสอนไม่ให้ด่วนเชื่อ หากแต่ให้ใช้ปัญญาพิจารณา สอดสวนตรวสอบด้วยการปฏิบัติให้เห็นจริงเสียก่อน แล้วค่อยเชื่อตามด้วยปัญญาของตน โดยนัยนี้ความรู้ในพุทธปรัชญา จึงเป็นความรู้ที่ต้องอาศัยประสบการณ์หรือขึ้นต่อประสบการณ์

สำหรับความรู้ระดับสูงนั้น แม้จะมีลักษณะพิเศษแตกต่างออกไปจากความรู้ระดับสามัญตรงที่เป็นปัจเจก-ดังคือรู้เฉพาะตน และเป็นการรู้เห็นโดยตรงในทันที

ทันใดโดยไม่ต้องอาศัยสื่อ อีกทั้งยังเป็นสิ่งที่ความตรึก (ตรรกะ) หยั่งไม่ถึง^๖ กระนั้นก็หาใช้สิ่งที่อยู่พ้นประสบการณ์ไม่ ความรู้แบบนี้ยังเป็นที่สามารถพิสูจน์ทดสอบได้ว่าเป็นจริงด้วยประสบการณ์ เพียงแต่ว่าประสบการณ์นี้ไม่ใช่ประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส หากแต่เป็นประสบการณ์เหนือประสาทสัมผัสเท่านั้น การหยั่งรู้ความรู้แบบนี้พุทธศาสนาเรียกว่าหยั่งรู้ด้วยตนเอง^๗

๔

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า พุทธปรัชญาให้ความสำคัญแก่ประสบการณ์ โดยถือว่าประสบการณ์เป็นที่มาสำคัญของความรู้ แม้จะมีลักษณะบางอย่างที่อาจชวนให้เข้าใจว่าทฤษฎีความรู้ในพุทธปรัชญาเป็นได้ทั้งปฏิบัตินิยมและเหตุผลนิยม แต่ถ้าพิจารณาอย่างลึกซึ้งก็จะเห็นว่าลักษณะตามที่กล่าวมาเป็นลักษณะรอง

มีเรื่องที่น่าสังเกตประการหนึ่งคือ แม้ว่าประสบการณ์จะสำคัญเป็นเบื้องต้น แต่พุทธปรัชญาไม่ได้ยึดประสบการณ์เป็นหลักแต่เพียงอย่างเดียว เนื่องจากวิเคราะห์ว่าประสาทสัมผัสมีข้อจำกัดในตัวมันเอง ประสบการณ์อย่างเดียวไม่สามารถให้ความรู้ที่สมบูรณ์แก่เราได้ ด้วยเหตุนี้ พุทธปรัชญาจึงยอมรับเหตุผล การใช้เหตุผลหรือโยนิโสมนสิการนั้นเป็นองค์ประกอบที่ช่วยให้ความรู้ของเราอยู่ในระดับที่เหนือกว่าการมีศรัทธา การมีศรัทธาเป็นการอาศัยปัจจัยภายนอก เหตุผลจะช่วยให้สร้างปัจจัยภายในที่มั่นคงทำให้บุคคลพึ่งตนเองได้ในการแสวงหาความรู้

กล่าวได้ว่า ในพุทธปรัชญา เหตุผลและประสบการณ์ (ทั้งทางประสาทสัมผัสและเหนือประสาทสัมผัส) มีส่วนเสริมกันและกัน ประสบการณ์เป็นพื้นฐานของความรู้ เหตุผลช่วยให้ความรู้ที่กว้างขึ้นรอบคอบขึ้นและสมบูรณ์ขึ้น ทฤษฎีความรู้ของพุทธปรัชญาจึงควรจัดว่าเป็นประสบการณ์นิยม และถ้าจะกล่าวให้ละเอียดลงไปอีกก็ต้องกล่าวว่า เป็นประสบการณ์นิยมในความหมายอย่างอ่อน ที่ถือว่าประสบการณ์เป็นที่มาสำคัญที่สุดของความรู้ ไม่

ใช้ประสบการณ์นิยมแบบเคร่งครัดที่ถือว่าประสบการณ์
เท่านั้นคือที่มาของความรู้

๕

สำหรับทัศนะของผู้วิจัยกับทัศนะของชยติลเลเก
(Jayatilleke)^๕ นั้นหากดูเพียงผิวเผินก็ดูคล้ายกันว่า
เหมือนกัน คือต่างก็มองว่าทฤษฎีความรู้ในพุทธปรัชญา
เป็นประสบการณ์นิยม แต่หากพิจารณาในรายละเอียด
แล้วจะเห็นว่าแตกต่างกันในส่วนข้อ ๑. ท่าที ๒. คำตอบ
๓. เหตุผลและวิธีการพิสูจน์สมมติฐาน

แม้ผู้วิจัยจะเห็นว่าทฤษฎีความรู้ในพุทธปรัชญาเป็น
ประสบการณ์นิยมเพราะถือว่าประสบการณ์เป็นที่มา
ของความรู้ แต่ด้วยเหตุที่พุทธปรัชญาถือว่าเหตุผลก็เป็น
สิ่งที่มีบทบาทช่วยให้ได้มาซึ่งความรู้ด้วยเช่นกัน ผู้วิจัยจึง
เห็นว่าเราจำเป็นที่จะต้องระมัดระวังให้ชัดเจนว่า เมื่อ
กล่าวว่าพุทธปรัชญาเป็นประสบการณ์นิยม ประสบ-
การณ์นิยมในที่นี้หมายถึงประสบการณ์นิยมอย่างอ่อน
(mild empiricism) ที่ถือว่าประสบการณ์เป็นที่มาสำคัญ
ที่สุดของความรู้ นี่คือท่าทีและคำตอบของผู้วิจัยที่ต่างไป
จากชยติลเลเก

นอกจากนั้นเหตุผลหรือวิธีการอ้างเหตุผลที่นำไป
สู่บทสรุปก็ต่างกัน ชยติลเลเกเห็นว่าพุทธปรัชญาสามารถ
จัดเป็นประสบการณ์นิยมประเภทหนึ่งได้หากเราปรับคำ
ว่าประสบการณ์นิยมให้ครอบคลุมมาถึงความรู้ที่ได้
จากประสบการณ์เหนือประสาทสัมผัสด้วย ส่วนผู้วิจัย

เห็นว่า พุทธปรัชญาสามารถจัดเป็นประสบการณ์นิยม
ได้โดยไม่ต้องปรับความหมายของประสบการณ์นิยม
อย่างที่ชยติลเลเกเสนอ ในทางตรงกันข้าม ประสบ-
การณ์นิยมชนิดที่ยอมรับประสบการณ์ที่ไม่ได้มาจาก
ประสาทสัมผัสก็มี และประสบการณ์นิยมแบบนี้ก็เป็นที่
ยอมรับว่าเป็นประสบการณ์นิยมชนิดหนึ่ง

ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการอ้างเหตุผลสนับสนุนความ
เป็นประสบการณ์นิยมของพุทธปรัชญา ผู้วิจัยใช้วิธี
ศึกษาสำรวจประสบการณ์นิยมในปรัชญาตะวันตกเพื่อให้
ทราบว่าการว่าประสบการณ์นิยมมีความหมายกว้างแคบ
เพียงใด การศึกษาค้นคว้าทำให้ทราบว่า ปรัชญาประสบ-
การณ์นิยมตะวันตกมีความหมายครอบคลุมมาถึงประ-
สการณ์ที่นอกเหนือจากประสบการณ์ทางประสาท
สัมผัสทั้งห้า ตัวอย่างของประสบการณ์นิยมแบบนี้ก็
เช่นประสบการณ์นิยมของฟรานซ์ เบรันทาโนและวิลเลียม
เจมส์ เป็นต้น

เบรันทาโนยอมรับว่าการหยั่งรู้ในลักษณะที่เป็น
ความเข้าใจโดยตรงเป็นที่มาของความรู้อย่างหนึ่ง ส่วน
เจมส์นั้นถือว่าประสบการณ์ทางศาสนาอันเป็นประสบ-
การณ์ที่อยู่เหนือประสาทสัมผัสก็จัดเป็นความรู้อย่างหนึ่ง
ประสบการณ์นิยมแนวนี้ถือว่าประสบการณ์อันเป็นที่มา
ของความรู้ไม่น่าจะจำกัดอยู่เพียงประสบการณ์ทาง
ประสาทสัมผัสเท่านั้น หากแต่ควรกินความไปถึงประสบ-
การณ์ทางจิตด้วย

ที่ผู้วิจัยจัดพุทธปรัชญาอยู่ในกลุ่มประสบการณ์นิยม
ผู้วิจัยหมายเอาประสบการณ์นิยมในแนวที่กล่าวมานี้

การอ้างอิง

๑. K.N. Jayatilleke, *Early Buddhist Theory of Knowledge*, London : George Allen & Unwin, 1963, pp. 402-403.
๒. อังคุตตรนิกาย ดิกนิบาต พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๐ ข้อที่ ๕๐๕.
๓. ความรู้ที่แท้ (genuine knowledge) ได้แก่ความรู้ที่เกิดจากการที่บุคคลได้ลงมือปฏิบัติ พิสูจน์ทดสอบ รู้ เห็น เข้าใจ ความจริงและธรรมชาติที่แท้ของสิ่งต่าง ๆ ด้วยประสบการณ์ของตนเอง เป็นอัตตประจักษ์
๔. มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๓ ข้อที่ ๓๐๖. พระพุทธทวณะตรงนี้มีใจความว่า 'ดูกรสันทกะ ศาสตราบางคนในโลกนี้เป็นผู้ใช้ความตริก เป็นผู้ใช้ความพิจารณา...ส่วนพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นเป็นผู้รู้ ผู้เห็น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ'
๕. มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๓ ข้อที่ ๗๓๗. พระพุทธทวณะตรงนี้มีใจความว่า 'ดูกรภราทวาระ...มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งรู้ธรรมด้วยปัญญาอันยิ่งเอง...เราเป็นผู้หนึ่งในจำนวนสมณพราหมณ์เหล่านั้น'
๖. มัชฌิมนิกาย มุลปัณณาสก์ พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๒ ข้อที่ ๓๒๑.
๗. มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๓ ข้อที่ ๗๓๗.
๘. K.N. Jayatilleke, *Early Buddhist Theory of Knowledge*.